

Izabela Śliwińska-Słomska

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

 <https://orcid.org/0000-0001-9875-4772>

Uzbrojenie w testamentach żołnierzy armii koronnej w okresie wazowskim (1587-1668)

Summary

Armaments in the Wills of Soldiers of the Crown Army During the Vasa Period (1587-1668)

This article analyses the records of weapons and protective equipment in the soldiers' wills of the Crown Army, serving in the Vasa period (1587-1668). It presents information about the testators: their marital status, formation in which they served, military rank, and the time and circumstances in which the documents were created. The study also focuses on the popularity of specific types of registered weapons in military legates, and specific features (for example: type of lock, construction of the blade, origin), by which the weapon was identified to. The most frequently recorded group of items was firearms. Protective armament was a slightly less common legged element. Cold weapons were the least frequent items that were passed to one's heirs.

The text also lists groups of people and institutions that are recipients of testamentary bequests. The most common recipients of testamentary legates regarding weapons and armaments were people related to the testators on the professional level: co-companions, originating from the nobility, subordinates from the lower social strata, and officer personnel. The second group of recipients of testamentary legates were members of the testators' families. Testamentary legates were also transferred to monasteries and parish churches. Testamentary legates with the highest material value were directed to comrades-in-arms, family members and institutions of religious worship. The offensive and protective armament also went to the spouses of the testers, who received the weapons more often

as a means of financial security, and not as an item for serving in combat. Weapons of lesser value were bequeathed to the subordinates and servants.

Keywords: wills, weapon, cold weapon, firearms, body armour, testamentary legates

Streszczenie

Problematyką artykułu są zapisy dotyczące broni oraz uzbrojenia ochronnego w testamentach żołnierzy armii koronnej, pełniących swoją służbę w okresie wazowskim (1587–1668). W artykule przedstawione zostały zarówno informacje na temat testatorów: stan cywilny, formacja, w jakiej służyli, stopień wojskowy, jak i dane o czasie i okolicznościach powstania dokumentów. Niniejsza praca skupia się również na kwestii popularności konkretnych rodzajów zapisanej broni w legatach żołnierskich, a także cechach szczególnych (np. rodzaj zamka, budowa głowni, pochodzenie), jakimi określana była broń. Najczęściej zapisywaną grupą przedmiotów była broń palna. Testatorzy nieco rzadziej legowali uzbrojenie ochronne, zaś najrzadziej przekazywali spadkobiercom broń białą.

W tekście wyszczególnione zostały również grupy osób oraz instytucje będące odbiorcami zapisów testamentowych dotyczących broni i uzbrojenia. Najczęściej były to osoby związane z testatorami na płaszczyźnie zawodowej: wywodzący się ze szlachty towarzysze, pochodząca z niższych i uboższych warstw czeladź, pocztowi oraz kadra oficerska. W skład drugiej grupy odbiorców legatów testamentowych wchodził członkowie rodzin testatorów. Legaty testamentowe przekazywane były również klasztorom oraz kościołom parafialnym. Legaty o najwyższej wartości materialnej kierowane były do towarzyszy broni, członków rodzin oraz instytucji kultu religijnego. Uzbrojenie zaczepne i ochronne trafiało również do małżonek testatorów, które otrzymywały broń częściej jako zabezpieczenie majątkowe, a nie jako przedmioty służące do walki. Broń o mniejszej wartości legowana była dla czeladzi.

Słowa kluczowe: testamenty, uzbrojenie, broń palna, broń białą, uzbrojenie ochronne, legaty testamentowe

Testamenty należą do kategorii egodokumentów o charakterze masowym, które sporządzane były przez członków wszystkich stanów społecznych oraz grup zawodowych. Akty ostatniej woli pozwalają na poznanie religijności, mentalności, stosunków rodzinnych i klientalnych oraz zamożności testatorów¹. Testatorzy wywodzący się ze szlachty, a w szczególności ci związani z wojskiem,

¹ Vide np. H. Suchojad, *Metodologiczne i praktyczne uwarunkowania edycji testamentów – kilka uwag na kanwie publikacji „Cui contingit nasci...”*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, t. LXIII, nr 4, s. 603; B. Popiołek, *Woli mojej ostatniej testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009; K. Zielińska, *Więzi społeczne na Mazowszu w połowie XVII w. w świetle konsytorza pultuskiego*,

legowali w aktach ostatniej woli m.in. broń i uzbrojenie ochronne². Należy jednak zaznaczyć, że sama obecność uzbrojenia ochronnego i zaczepnego w testamentach nie oznacza wojskowej przeszłości testatora, ponieważ mobilia związane z działalnością wojenną były często przekazywane z pokolenia na pokolenie, jako przedmioty o dużej wartości materialnej i symbolicznej, jako narzędzia obrony ojczyzny. W poniższym artykule poruszone zostaną kwestie wpływu okoliczności sporządzenia testamentu oraz stanu cywilnego testatora na proces legowania broni. Przedstawieni zostaną również odbiorcy omawianych legatów oraz to, jakie rodzaje oręża i uzbrojenia ochronnego stanowiły przedmioty zapisów testamentalnych.

Bazą źródłową artykułu jest 138 testamentów żołnierzy służących w armii koronnej w okresie panowania dynastii Wazów (1587–1668), same zaś źródła powstały w latach 1598–1686. Analizowane w dalszej części artykułu testamenty pochodzą z ksiąg grodzkich: lubelskich³, krakowskich⁴, sądeckich⁵, chełmskich⁶, włodzimierskich⁷, luckich⁸ i lwowskich⁹. Część bazy źródłowej oparta została na edycjach źródłowych sporządzonych przez zespół Pawła Klinta, obejmujących

„Przegląd Historyczny” 1986, t. LXXVII, z. 1, s. 46–58; A. Karpiński, *Zapisy „pobożne” i postawy religijne mieszczek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI i XVII w.*, [w:] *Triumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII w.*, red. M. Bogucka, Warszawa 1989, s. 203–234; J. Dumanowski, „*Pompa funebris*”? *Z testamentów szlachty wielkopolskiej z XVIII w.*, [w:] *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 315–322.

- ² Testamenty nie są jedynymi źródłami pozwalającymi na określenie stanu posiadania wczesnonowojennej szlachty i żołnierzy. Cennym źródłem są również inwentarze pośmiertne. *Vide*: A. Pośpiech, *Pułapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII wieku*, Warszawa 1992.
- ³ Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], księgi grodzkie [dalej: ks. gr.], księgi relacji [ks. rel.], sygn. 52, 59, 69, 77–78, 91, 95–96, 99.
- ⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 664, 711, 718, 734, 736, 738, 749, 752, 755, 766–767, 967.
- ⁵ ANK, ks. gr. sądeckie, ks. rel., sygn. 124, 127, 138.
- ⁶ APL, ks. gr. chełmskie, księgi inskrypcji, sygn. 20; ks. rel., sygn. 78, 104–106.
- ⁷ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie (Central’nij Deržavnij Īstoričnij Arhiv Ukraïni m. Kiïv) [dalej: CDIAUK], fond [f.] 25, opis [op.] 1, sprawy [spr.], sygn. 60, 139, 247, 280.
- ⁸ CDIAUK, f. 28, op. 1, spr. 75, sygn. 123.
- ⁹ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (Central’nij Deržavnij Īstoričnij Arhiv Ukraïni Lv’iv) [dalej: CDIAUL], f. 9, op. 1, spr. 365, 368–369, 372, 377–378, 381–383, 385–386, 388–389, 394, 396. W przypadku testamentów z ksiąg grodzkich luckich, włodzimierskich oraz lwowskich, z uwagi na wojnę w Ukrainie, kwerenda nie została przeprowadzona w całości zespołów. Materiały pochodzące z ksiąg grodzkich lwowskich pozyskano dzięki uprzejmości dra Przemysława Gawrona. Za udostępnienie źródeł pragnę złożyć serdeczne podziękowania.

testamenty szlacheckie z Wielkopolski¹⁰ oraz ziem halickiej¹¹ i sanockiej¹². Liczba testamentów nie jest równomiernie reprezentowana pod względem chronologicznym¹³ oraz geograficznym¹⁴.

Tabela 1

Testamenty żołnierskie w ujęciu chronologicznym

Dziesięciolecia	Liczba testamentów
1591–1600	2
1601–1610	0
1611–1620	14
1621–1630	16
1631–1640	15
1641–1650	16
1651–1660	26
1661–1670	25
1671–1680	16
1681–1690	8

Źródło: opracowanie własne na podstawie – Archiwum Państwowe w Lublinie, księgi grodzkie lubelskie, księgi relacji, sygn. 52, 59, 69, 77–78, 91, 95–96, 99; księgi grodzkie chełmskie, księgi inskrypcji, sygn. 20; księgi relacji, sygn. 78, 104–106; Archiwum Narodowe w Krakowie, księgi grodzkie krakowskie, księgi relacji sygn. 664, 711, 718, 734, 736, 738, 749, 752, 755, 766–767, 967; księgi grodzkie sądeckie, księgi relacji, sygn. 124, 127, 138; Central'nij Deržavnij Īstoričnij Arhiv Ukraїni m. Kiїv, fond 25, opis 1, sprawy 60, 139, 247, 280; fond 28, opis 1, sprawy 75, 123; Central'nij Deržavnij Īstoričnij

¹⁰ *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1631–1655*, wyd. P. Klint, Poznań–Wrocław 2008 [dalej: Wielkopolska 1631–1655]; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657–1680*, wyd. idem, Wrocław 2011 [dalej: Wielkopolska 1657–1680]; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1681–1700*, wyd. idem, Wrocław 2015 [dalej: Wielkopolska 1681–1700].

¹¹ *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich i ziemskich ziemi halickiej z XVII wieku*, wyd. idem, K. Rzemieniecki, J. Węglorz, Wrocław 2018 [dalej: Halickie].

¹² *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich ziemi sanockiej z XVII wieku*, wyd. P. Klint, K. Rzemieniecki, Wrocław 2020 [dalej: Sanockie].

¹³ Vide: Tabela 1.

¹⁴ Vide: Tabela 2.

Arhiv Ukraïni Lv'iv, fond 9, opis 1, sprawy 365, 368–369, 372, 377–378, 381–383, 385–386, 388–389, 394, 396; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1631–1655*, wyd. P. Klint, Poznań–Wrocław 2008; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657–1680*, wyd. idem, Wrocław 2011; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1681–1700*, wyd. idem, Wrocław 2015; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich i ziemskich ziemi halickiej z XVII wieku*, wyd. idem, K. Rzemieniecki, J. Węglorz, Wrocław 2018; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich ziemi sanockiej z XVII wieku*, wyd. P. Klint, K. Rzemieniecki, Wrocław 2020.

Tabela 2

Testamenty żołnierskie w ujęciu geograficznym

Urząd grodzki	Liczba testamentów
Chelm	3
Halicz	19
Kalisz	3
Kcynia	1
Konin	2
Kościan	3
Kraków	15
Lublin	14
Lwów	26
Łuck	4
Nakło	1
Poznań	12
Pyzdry	1
Sanok	15
Trembowła	15
Włodzimierz	3
Wschowa	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie – Archiwum Państwowe w Lublinie, księgi grodzkie lubelskie, księgi relacji, sygn. 52, 59, 69, 77–78, 91, 95–96, 99; księgi grodzkie chełmskie, księgi inskrypcji, sygn. 20; księgi relacji, sygn. 78, 104–106; Archiwum Narodowe w Krakowie, księgi grodzkie

krakowskie, księgi relacji sygn. 664, 711, 718, 734, 736, 738, 749, 752, 755, 766–767, 967; księgi grodzkie sądeckie, księgi relacji, sygn. 124, 127, 138; Central'nij Deržavnij Īstoričnij Arhiv Ukraini m. Kiiv, fond 25, opis 1, sprawy 60, 139, 247, 280; fond 28, opis 1, sprawy 75, 123; Central'nij Deržavnij Īstoričnij Arhiv Ukraini Lv'iv, fond 9, opis 1, sprawy 365, 368–369, 372, 377–378, 381–383, 385–386, 388–389, 394, 396; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1631–1655*, wyd. P. Klint, Poznań–Wrocław 2008; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657–1680*, wyd. idem, Wrocław 2011; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1681–1700*, wyd. idem, Wrocław 2015; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich i ziemskich ziemi halickiej z XVII wieku*, wyd. idem, K. Rzemieniecki, J. Węglorz, Wrocław 2018; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich ziemi sanockiej z XVII wieku*, wyd. P. Klint, K. Rzemieniecki, Wrocław 2020.

Testatorzy wywodzili się ze stanu szlacheckiego bądź zostali nobilitowani¹⁵. Większość z nich służyła w jeździe zaciągu narodowego jako towarzysze, oficerowie oraz wyżsi dowódcy. W bazie źródłowej, oprócz testamentów towarzyszy, znaleźć można również akty ostatniej woli jednego podrotmistrza¹⁶, dziesięciu rotmistrzów, jednego pułkownika¹⁷ oraz jednego członka sztabu hetmańskiego¹⁸. W pojedynczych przypadkach mamy do czynienia z porucznikiem gwardii królewskiej¹⁹, dwoma rotmistrzami dragonii i jednym żołnierzem tej formacji²⁰ oraz podpułkownikiem²¹, rotmistrzem²² oraz dwoma żołnierzami piechoty²³, a także arkebuzerem²⁴. Wszyscy testatorzy byli katolikami. W bazie źródłowej nie uwzględniono testamentów osób uczestniczących wyłącznie w pospolitym ruszeniu, z uwagi na doraźny i szlachecki charakter tej formacji. Dodatkowo, w przypadku aktu ostatniej woli Olbrychta Rozena, występują dwie kopie pochodzące z różnych ksiąg grodzkich²⁵.

¹⁵ Mikołaj Będziński, uczestnik kampanii duńskiej, *vide*: Testament Mikołaja Będzińskiego, Wielkopolska 1657–1680, s. 220–224.

¹⁶ Testament Jana Ulatowskiego, *ibidem*, s. 299–300.

¹⁷ Testament Aleksandra Zborowskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 388, k. 686–690.

¹⁸ Testament Mikołaja Stogniewa, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 396, k. 152–164, *vide*: M. Nagielski, *Testament oboźnego koronnego i starosty chmielnickiego Mikołaja Stogniewa, porucznika chorągwi husarskiej JKMcI Władysława IV*, „Studia Historyczno-Wojskowe” [Zabrze] 2008, t. II (za rok 2007), s. 263–275.

¹⁹ Testament Kacpra Koji, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 718, k. 223–226.

²⁰ Testament Aleksandra Tymienieckiego, ANK, ks. gr. sądeckie, ks. rel., sygn. 138, k. 1183–1197; Testament Olbrachta Strasza, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 736, k. 1164–1170; Testament W. Łoińskiego, Wielkopolska 1657–1680, s. 91–93.

²¹ Testament Jana Wojciecha Wojnarowskiego, Wielkopolska 1657–1680, s. 272–274.

²² Testament Jana Miękiego, Halickie, s. 115–116.

²³ Testament Szczęsnego Wąsowskiego, Halickie, s. 284–286 oraz testament Zagony Mikłusza, *ibidem*, s. 300–301.

²⁴ Testament Stanisława Romiejowskiego, Wielkopolska 1631–1655, s. 144–145.

²⁵ Testament Olbrychta Rozena, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 711, s. 491; ANK, ks. gr. sądeckie, ks. rel., sygn. 272, k. 1091–1096.

Zidentyfikowanie przynależności wszystkich testatorów do konkretnych formacji jest niemożliwe z uwagi na częste nieumieszczanie takich zapisów w źródłach, mobilność żołnierzy pomiędzy chorągwiami i formacjami oraz przypadki wystawiania chorągwi zarówno husarskich, jak i kozackich (pancernych) przez fundatora. Udało się zidentyfikować przynależność 79 testatorów do konkretnej jednostki, lecz w przypadku siedmiu kolejnych zidentyfikowanie formacji, w jakiej służyli, okazało się niemożliwe. W pozostałych przypadkach fakt służby wojskowej autorów testamentów ustalony został na podstawie informacji zawartych w tekście źródła. Zwrotami wskazującymi na ich wojskową przeszłość są wskazane przez nich wysłużone ćwierci, informacje o „pracy krwawej”, „zasługach krwawych” bądź „usłudze Rzeczypospolitej”. Ustalono, że 22 testatorów służyło w chorągwiach husarskich, 37 wchodziło w skład jazdy kozackiej lub pancernej, 3 było oficerami lub żołnierzami dragonii, 4 należało do piechoty, odnaleziono również testamenty poruczników arkebuzerii oraz gwardii królewskiej. Dodatkowo 13 testatorów było weteranami.

Testatorzy sporządzali swoje akty ostatniej woli w różnych okolicznościach, zarówno przed działaniami wojennymi (9 testamentów), w ich trakcie (29 dokumentów) oraz po ich zakończeniu. W ostatnim przypadku zadeklarowaną przyczyną sporządzenia testamentu była najczęściej choroba. Dwa z nich powstały w odmiennych okolicznościach. Pierwszy z testatorów, rotmistrz, spisał swój testament po zamachu na jego życie dokonany przez własną małżonkę²⁶. Drugi zaś sporządził akt ostatniej woli w wieży szlacheckiej zamku krakowskiego²⁷.

Stan cywilny osób sporządzających testamenty również nie był jednolity. W 93 testamentach osoby sporządzające testament były stanu wolnego oraz nie posiadały dzieci. W tej grupie znajdują się również ci testatorzy, w których aktach ostatniej woli nie znaleziono jakichkolwiek informacji pozwalających na ustalenie ich stanu cywilnego. Siedemnastu żołnierzy i oficerów samookreśliło się jako żonaci oraz posiadający dzieci. W testamentach kolejnych 22 osób znajdowały się informacje o małżonkach, lecz nie o dzieciach. Więc testatorzy mogli być osobami bezdzietnymi lub takimi, których dzieci zmarły jeszcze za życia rodziców. Zaledwie sześciu testatorów (najczęściej weteranów) informowało w treści aktu ostatniej woli o pozostawaniu wdowcami.

Spośród 138 testamentów w 64 (39,1%) nie znajdują się żadne informacje dotyczące legatów uzbrojenia zaczepnego i ochronnego. Na umieszczenie w testamencie zapisów dotyczących broni wpływ mogły mieć okoliczności sporządzenia

²⁶ Testament Krzysztofa Borkowskiego, Halickie, s. 302–304.

²⁷ Testament Jana Rusowieckiego, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 749, k. 2703–2711.

testamentu oraz stan cywilny testatorów. W przypadku żołnierzy sporządzających akty ostatniej woli przed wyruszeniem na wyprawę wojenną w sześciu z dziewięciu dokumentów nie występują jakiegokolwiek legaty dotyczące broni i uzbrojenia ochronnego. W pozostałych trzech testamentach zapisy takie zostały poczynione, jednak w dwóch testamentach: Jerzego Budziszowskiego²⁸ i Stanisława Broniowskiego²⁹, przekazanie rysztyunku spadkobiercom zostało uzależnione od tego, czy legowane przedmioty przetrwają działania wojenne. Prawdopodobnymi przyczynami nieuwzględniania w masie spadkowej elementów broni i uzbrojenia były w tym przypadku: brak pewności co do własnej przyszłości w obliczu wojny oraz możliwa utrata lub zużycie mobilii wojennych. Z kolei żołnierze, którzy spisywali lub dyktowali akty ostatniej woli w trakcie działań wojennych, znajdując się w obliczu śmierci, częściej zapisywali broń i uzbrojenie ochronne. Zapisy takie poczyniło 22 z 28 testatorów sporządzających akty ostatniej woli w przedstawionych wyżej okolicznościach. Żołnierze bezzenni i bezpotomni częściej zapisywali w testamentach broń i uzbrojenie ochronne niż testatorzy żonaci i wdowcy. W pierwszym z wymienionych przypadków zapisów dotyczących broni nie dokonało 20,8%, zaś w drugim aż 56,8%. Można jednak przyjąć, że w takich przypadkach przekazanie utensyliów wojennych odbywało się w trybie pozatestamentowym.

Legatami testamentowymi w omawianych aktach ostatniej woli była zarówno broń palna, broń biała, miotająca wraz z wyposażeniem do niej, uzbrojenie ochronne oraz elementy wyposażenia indywidualnego żołnierza (ładownice). Z uwagi na charakter artykułu, w wyliczeniach nie uwzględnione zostaną rzędy końskie oraz inne utensylia wojenne niebędące bronią i uzbrojeniem ochronnym. Analizie poddane zostaną legaty konkretnych rodzajów broni bądź uzbrojenia. Warto dodać, że jeden testator mógł dokonać zapisu kilku różnych przedmiotów dla jednej bądź kilku osób.

Największą grupę legatów stanowiły zapisy dotyczące broni palnej, miotającej oraz akcesoriów z tym związanych. Łącznie dokonano ich 112, z czego wyróżnić można 42 legaty pistoletów, 21 legatów bandoletów, 10 muszkietów, 3 karabinów, 3 rusznic, 2 półhaków, 1 legat janczarki, 1 legat cieszynki, 10 ładownic, 10 sajdków, z czego 2 z łukiem, oraz 1 łubu z łukiem. W bazie źródłowej widnieje również 9 ogólnych legatów dotyczących strzelb oraz 1 legat odnoszący się do artylerii zamkowej.

W niemal wszystkich dziesięcioleciach XVII w. najczęściej legowanym rodzajem broni palnej były pistolety. Wyjątkiem są lata pięćdziesiąte tego wieku, w których

²⁸ APL, ks. gr. chełmskie, księgi inskrypcji, sygn. 20, k. 1207–1215.

²⁹ ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 767, k. 2119–2124.

największą popularnością cieszyły się legaty bandoletów. Pozostałe rodzaje broni palnej, oprócz półhaków, zapisywanych w drugiej dekadzie XVII w., reprezentowane są na równym poziomie. Omawiane źródła nie są więc w stanie zilustrować zmian, jakie następowały w rozwoju broni palnej na przestrzeni omawianego okresu.

Duża liczba zapisywanej broni palnej (zwłaszcza pistoletów i bandoletów) była odzwierciedleniem jej ilościowej dominacji w wyposażeniu żołnierskim w stosunku do broni białej. Powiązane było to prawdopodobnie z koniecznością wyposażania pocztowych jazdy zaciągu narodowego w broń palną (bandolet lub para pistoletów³⁰) i broń białą oraz z liczebną przewagą pocztowych nad towarzyszami na polach bitew.

Legaty broni krótkolufowej odznaczały się dużą zmiennością, zarówno w ujęciu ilości legowanej broni, jak i jej cech szczególnych. Najczęściej można spotkać się z zapisem pary pistoletów (26 legatów), pojedynczą sztukę broni zapisano w 11 przypadkach, zaś w pozostałych 5 przypadkach w testamentach przy nazwie broni użyto liczby mnogiej, lecz nie podano konkretnej liczby sztuk. Cechy szczególne przeznaczonej przez testatorów broni podane zostały w 9 przypadkach. Był to typ zamka: krzosowy (2 przypadki)³¹ oraz kołowy (1 przypadek)³². W testamencie Jana Rusowieckiego podano ponadto koszt zapisanych pistoletów – 24 złote polskie³³. Warto dodać, że w terminologii staropolskiej zamkiem krzosowym określano zamek kołowy³⁴. Podanie obu nazw określających jeden typ zamka w pojedynczym źródle może wiązać się z chęcią wyraźnego rozróżnienia obu przedmiotów legatu, które trafić miały do różnych odbiorców (rotmistrza i czeladnika). Należy pamiętać również, że w przypadku broni palnej używanej w oddziałach jazdy, większość egzemplarzy posiadała zamek kołowy, pozwalający na jej obsługę jedną ręką³⁵. Innym określeniem opisującym pistolety było miejsce powstania wspomnianej broni: pistolety toruńskie³⁶ oraz golubskie³⁷. W XVI i XVII w. rusznikarnie toruńskie były popularnym producentem broni palnej, w szczególności myśliwskiej³⁸. Przeznaczoną spadkobiercom broń charakteryzowały również inne cechy:

³⁰ S. Kobielski, *Polska broń. Broń palna*, Wrocław 1975, s. 87.

³¹ Testament J. Rusowieckiego, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 749, k. 2709; Testament Piotra Osińskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 96, k. 27v.

³² Testament P. Osińskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 96, k. 27v.

³³ Testament J. Rusowieckiego, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 749, k. 2709.

³⁴ W. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnej broni palnej*, Warszawa 2004, s. 226.

³⁵ Idem, *1000 słów o dawnej broni palnej*, Warszawa 1987, s. 177.

³⁶ Testament Marcina Olszewskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 99, k. 494.

³⁷ Testament Andrzeja Smoszewskiego, Wielkopolska 1681–1700, s. 197.

³⁸ S. Kobielski, *op. cit.*, s. 89.

czas powstania (pistolety niedawne³⁹), jakość (para pistoletów słabsza⁴⁰), kolor (pistolet czerwony⁴¹) oraz typ lufy (gwintowana⁴²).

Często spotykanym rodzajem broni palnej legowanym w testamentach żołnierskich były bandolety, czyli broń długolufowa, wyposażona najczęściej w zamek kołowy, wykorzystywana przez jazdę⁴³. W bazie źródłowej widnieje 16 zapisów pojedynczych sztuk broni, z czego w połowie przypadków oprócz samego bandoletu testator zapisał również pas i ładownicę, oraz 5 legatów obejmujących parę bandoletów. Niewielka różnorodność cechuje także testamentowe zapisy muszkietów. W ośmiu przypadkach testatorzy nie uwzględnili specyfiki konkretnych egzemplarzy broni, jeden z nich określony został jako „muszkiet hebanowy”⁴⁴, co mogło wskazywać na wysoką wartość materialną przekazywanego przedmiotu, w innym wypadku zapisana została „para muszkietów toruńskich”⁴⁵.

Innym przykładem bardziej precyzyjnego określenia broni, z którym spotkać się można w bazie źródłowej, jest np. cieszyńska, czyli typ strzelby myśliwskiej o specjalnej konstrukcji zamka kołowego⁴⁶, wysadzanej kością⁴⁷. Zapisywano również elementy wyposażenia związane z bronią palną i miotającą: sajdaki (4 legaty) czy ładownice (2 sztuki) opisane w źródłach jako „oprawne” lub „sute”. W dwóch przypadkach testatorzy zapisali spadkobiercom również ładownice z brajcarami⁴⁸, czyli formą metalowego okucia⁴⁹.

Dużą ilościowo grupą broni i wyposażenia (88 zapisów) legowaną w testamentach było uzbrojenie ochronne. W testamentach zawarto 23 zapisy ryszunków, czyli całości uzbrojenia ochronnego, zaczepnego oraz wyposażenia⁵⁰, z czego 2 określone zostały jako husarskie, a 1 jako husarski czeladny. Innymi formami zapisywanego uzbrojenia ochronnego były zbroje, traktowane jako całość uzbrojenia indywidualnego (13 zapisów), oraz pancerze, czyli element ochrony tułowia (12 legatów), przy czym większość testatorów nie zawarła w aktach ostatniej woli

³⁹ Testament Wojciecha Chomętowskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 59, k. 138.

⁴⁰ Testament M. Olszewskiego, *ibidem*, sygn. 99, k. 494.

⁴¹ Testament Marcina Michorowskiego, Wielkopolska 1631–1655, s. 34.

⁴² Testament A. Smoszewskiego, Wielkopolska 1681–1700, s. 196.

⁴³ W. Kwaśniewicz, *1000 słów...*, s. 30.

⁴⁴ Testament Wętrzyńskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 368, k. 1177.

⁴⁵ Testament Jakuba Winiarskiego, Sanockie, s. 119.

⁴⁶ M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa 2000, s. 94.

⁴⁷ Testament Konstantego Szostakowskiego, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 738, k. 993.

⁴⁸ Testament Jerzego Chodijowskiego, Halickie, s. 101; Testament Wojciecha Domgarta, *ibidem*, s. 103.

⁴⁹ M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *op. cit.*, s. 11.

⁵⁰ W. Kwaśniewicz, *Leksykon uzbrojenia ochronnego*, Warszawa 2005, s. 102.

informacji o typie pancerza: kolczym lub płytowym. W pojedynczych przypadkach legaty dotyczące elementów ochrony tułowia były bardziej szczegółowe i dotyczyły kirysu złocistego, szmelcowanego⁵¹, dwóch półkirysów⁵² oraz płatu⁵³.

Autorzy testamentów w pięciu przypadkach podali informacje na temat wyglądu zewnętrznego zapisywanych zbroi. Przedmiotami trzech zapisów były zbroje polerowane⁵⁴, zaś w dwóch pojedynczych legatach żołnierze zapisywali sukcesorom zbroje: szmelcowaną⁵⁵ oraz „z czymkami”⁵⁶. Zbroje czeladne uwzględnione zostały w dwóch zapisach.

Uszczegółowieniu poddane zostały również trzy legaty pancerzy. Jeden z przeznaczonych spadkobiercom elementów uzbrojenia określony został jako „pancerz w kierękę”⁵⁷, inny jako pancierz wycinany⁵⁸, zaś ostatni jako pancierz czeladny⁵⁹. W pozostałych przypadkach szczegóły, którymi charakteryzowały się elementy ochrony tułowia, nie zostały podane.

W bazie źródłowej znajduje się 17 zapisów dotyczących hełmów: dziewięciu szyszaków oraz ośmiu misiurek. Dwa legaty obejmowały szyszaki polerowane⁶⁰, jeden zapis dotyczył szyszaka złocistego⁶¹, a jeden szyszaka czeladnego⁶². W przypadku misiurek testatorzy nie określili cech szczególnych legowanych przedmiotów. Z 18 zapisów dotyczących elementów uzbrojenia chroniącego kończyny wyszczególnić można 14 legatów karwaszy, w tym dwa, których przedmiotem były karwasze ozdabiane metalami szlachetnymi⁶³, jeden zawierający karwasze czeladne⁶⁴ oraz jeden, w którym zapisane były karwasze z łapciami⁶⁵. Ponadto w bazie źródłowej

⁵¹ Testament M. Stogniewa, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 396, k. 159.

⁵² Testament Mikołaja Skrzyńskiego, Sanockie, s. 61.

⁵³ Testament Jana Kozłowskiego, *ibidem*, s. 95.

⁵⁴ Testament Krzysztofa Czarnackiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 369, k. 684; Testament Andrzeja Politkowskiego, *ibidem*, k. 906.

⁵⁵ Testament K. Czarnackiego, *ibidem*, k. 684.

⁵⁶ Testament Krzysztofa Stanińskiego, Halickie, s. 221.

⁵⁷ Testament J. Ulatowskiego, Wielkopolska 1657–1680, s. 300.

⁵⁸ Testament Sebastiana Zawiszy Trzebieckiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 69, k. 1286v.

⁵⁹ Testament M. Olszewskiego, *ibidem*, sygn. 99, k. 494.

⁶⁰ Testament K. Czarnackiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 369, k. 684; Testament A. Politkowskiego, *ibidem*, k. 906.

⁶¹ Testament K. Czarnackiego, *ibidem*, k. 684.

⁶² Testament W. Chomętowskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 59, k. 136v.

⁶³ Testament Waleriana Trąpczyńskiego, Wielkopolska 1657–1680, s. 217; Testament P. Osińskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 96, k. 27v.

⁶⁴ Testament M. Olszewskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 99, k. 494.

⁶⁵ Testament Jana Chrzonowskiego, Halickie, s. 403. Łapcie to okrycia dłoni, *vide*: Z. Żygulski jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa 1982, s. 274.

widnieją dwa zapisy dotyczące zarekawi (pancerzowych⁶⁶ i czeladnych⁶⁷), jeden dotyczący rękawic litych⁶⁸ oraz jeden przekazujący spadkobiercy ochronę nóg – nakolanka⁶⁹. Dwa legaty dotyczyły również tarcz – kałkanów, z czego w jednym z nich przedmiot zapisu określony został jako kałkan czarny, kupiony pod Wiedniem⁷⁰. W omawianym okresie częstotliwość zapisu różnych elementów uzbrojenia ochronnego była równomierna w poszczególnych dziesięcioleciach.

Najmniejszą grupą uzbrojenia zapisywaną w testamentach była broń biała (66 legatów). Najczęściej zapisywanym rodzajem tejże były szable, których legaty stanowiły aż 62,5% wszystkich zapisów broni białej. W aktach ostatniej woli widoczna jest duża różnorodność szabli. Jedenaście sztuk, które wchodziły w skład masy spadkowej, określone zostało jako oprawne, jednak testatorzy nie podali kruszcu, z którego wykonana została oprawa. W trzech przypadkach podano szersze informacje co do zdobień umieszczonych na broni. Testatorzy zapisali szablę okutą mosiądzem⁷¹, szablę złocistą⁷² oraz szablę kamieniami sadzoną⁷³. W trzech przypadkach można spotkać się z cechami charakterystycznymi, służącymi do opisu legowanej broni: długością oraz kształtem głowni. W jednym z nich testator zapisał szablę długą⁷⁴, a broń określona jako szabla prosta pojawiła się w testamentach trzykrotnie⁷⁵. W kolejnych dwóch legatach testatorzy zapisujący spadkobiercom szable zwrócili uwagę na sposób ich wykonania oraz cechy charakterystyczne. W jednym przypadku zapisano szablę litą⁷⁶, w następnym zaś szablę z brajcarami⁷⁷. W analizowanych aktach ostatniej woli odnaleźć można cztery przykłady zapisów szabli typu orientального: trzech ordynek⁷⁸ oraz czeczugi białej oprawnej w srebro⁷⁹. Warto

⁶⁶ Testament Andrzeja Morawca, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 389, k. 1122.

⁶⁷ Testament Adama Luberackiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 368, k. 1733.

⁶⁸ Testament Wętrzyńskiego, *ibidem*, k. 1175.

⁶⁹ Testament M. Skrzyńskiego, Sanockie, s. 61.

⁷⁰ Testament A. Smoszewskiego, Wielkopolska 1681–1700, s. 197.

⁷¹ Testament Grzegorza Zaremby, Halickie, s. 258.

⁷² Testament A. Zborowskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 388, k. 688.

⁷³ Testament Karwackiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 369, k. 642.

⁷⁴ Testament Mikołaja Krzeszowskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 368, k. 1438.

⁷⁵ Testament Szymona Recowskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 91, k. 678; Testament S. Zawiszy Trzebieckiego, *ibidem*, sygn. 69, k. 1286v; Testament Seweryna Łackiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 386, k. 26.

⁷⁶ Testament W. Domgarta, Halickie, s. 103.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Testament Mateusza Miastkowskiego, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 776, k. 661; Testament Jana Stanisława Starneckiego, Wielkopolska 1657–1680, s. 288; Testament Aleksandra Czernielewskiego, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 734, k. 1399.

⁷⁹ Testament J. Ulatowskiego, Wielkopolska 1657–1680, s. 300.

dodać, że zapisy ww. rodzajów szabel miały miejsce pomiędzy latami 1661–1690, a więc w okresie wzmożonych walk z Imperium Osmańskim, skąd mogły pochodzić wspomniane egzemplarze broni. Przedmiotami zapisów były również typy szabli europejskich: husarskie⁸⁰, jedna kozacka⁸¹ oraz jedna węgierska⁸².

Testatorzy rzadziej decydowali się na zapisy innych rodzajów broni białej. Łącznie legowali osiem koncerzy, z czego w dwóch przypadkach przedmiotem zapisu był koncerz oprawny złocisty⁸³, a w kolejnych dwóch koncerz oprawny⁸⁴ oraz koncerzyk srebrny⁸⁵. W bazie źródłowej występuje ponadto osiem legatów dotyczących pałaszy, z czego w dwóch przypadkach nie zostały podane szczegóły. W czterech pozostałych zapisach przeznaczone spadkobiercom pałasze określone zostały jako oprawne w mosiądz⁸⁶ oraz złociste⁸⁷. Dwie pozostałe sztuki broni opisane zostały jako: „pałasz do kolan”⁸⁸ oraz „pałasz bachmulowy”⁸⁹, czyli ozdabiany specjalną techniką pozwalającą na uzyskanie zdobień koloru granatowego⁹⁰. Jeden testator umieścił w swoim testamencie zapis dotyczący partyzany, a więc długiej broni drzewcowej, oraz kordu starego⁹¹. Testatorzy zapisywali również egzemplarze broni obuchowej miazdzącej oraz sieczno-obuchowej. Pierwsza grupa obejmowała dwa zapisy buzdyanów, w tym jednego nabijanego złotem⁹², oraz dwa legaty obejmujące buławy⁹³. Należy pamiętać jednak, że w XVII w. nie miały one charakteru bojowego, ale były znakiem władzy rotmistrzowskiej lub hetmańskiej⁹⁴, zaś niektóre osoby dokonujące takich legatów, jak np. Aleksander Zborowski⁹⁵, miały prawo do używania tego symbolu władzy. Ponadto w bazie źródłowej ujęto trzy przypadki

⁸⁰ Testament Mikołaja Biernaszewskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 391, k. 1311.

⁸¹ Testament A. Morawca, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 389, k. 1121.

⁸² Testament K. Borkowskiego, Halickie, s. 204.

⁸³ Testament A. Zborowskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 388, k. 687; Testament M. Skrzyńskiego, Sanockie, s. 60.

⁸⁴ Testament W. Chomętowskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 59, k. 137.

⁸⁵ Testament A. Zborowskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 388, k. 688.

⁸⁶ Testament A. Politkowskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 369, k. 905; Testament J. Winiarskiego, Sanockie, s. 119.

⁸⁷ Testament A. Zborowskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 388, k. 688.

⁸⁸ Testament J. Ulatowskiego, Wielkopolska 1657–1680, s. 300.

⁸⁹ Testament A. Smoszewskiego, Wielkopolska 1681–1700, s. 196.

⁹⁰ W. Kwaśniewicz, *Leksykon uzbrojenia ochronnego...*, s. 85.

⁹¹ Testament K. Koji, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 718, k. 225.

⁹² Testament A. Luberackiego CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 368, k. 1733; Testament M. Stogniewa, *ibidem*, spr. 396, k. 152.

⁹³ Testament A. Zborowskiego, CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 388, k. 688; Testament M. Fanerli, ANK, ks. gr. krakowskie, ks. rel., sygn. 664, k. 2373.

⁹⁴ M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *op. cit.*, s. 60–61.

⁹⁵ L. Podhorodecki, *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1988, s. 165.

legowania bałt⁹⁶, czyli toporów bojowych pochodzenia bliskowschodniego⁹⁷, co miało miejsce pod koniec lat dwudziestych i w latach trzydziestych XVII w. Testamenty nie dają jednak odpowiedzi, czy zapisywana broń sieczno-obuchowa weszła w posiadanie testatorów w trakcie konfliktów z Imperium Osmańskim w pierwszej połowie XVII w. Za wyjątkiem przytoczonych wcześniej egzemplarzy broni orientalnej wszystkie pozostałe rodzaje broni legowane były w równym stopniu w całym omawianym okresie.

Najczęstszymi odbiorcami zapisów testamentowych dotyczących broni i uzbrojenia ochronnego były osoby powiązane z testatorami na płaszczyźnie zawodowej. Testatorzy poczynili na ich rzecz 48 legatów, z czego najczęściej obdarowywani byli współtowarzysze osób spisujących testament (23 legaty). W dwóch przypadkach legat dla niewymienionych z nazwiska towarzyszy warunkowany był wykonaniem określonych czynności dla testatora, np. dokonania donacji na kościół⁹⁸ lub odwiezienia ciała do miejsca pochówku⁹⁹. Następnymi w kolejności odbiorcami zapisów broni i uzbrojenia była czeladź (16 zapisów) oraz słudzy (5 legatów). Kadra oficerska była sporadycznie uwzględniana w masie spadkowej – po dwa legaty otrzymali porucznicy i rotmistrzowie.

Współtowarzysze spod chorągwi oraz członkowie kadry najczęściej otrzymywali uzbrojenie przedstawiające dużą wartość materialną. Łącznie przeznaczono dla nich 18 legatów uzbrojenia ochronnego oraz tyle samo zapisów broni palnej, a także 10 legatów broni białej. Należy dodać, że uzbrojenie ochronne, jakie testatorzy zapisywali, najczęściej określane było jako szmelcowane, polerowane bądź złożone. Wartościowa była również zapisywana broń biała. Z 10 legatów, w 6 z nich pojawiają się informacje o zdobieniu legowanych egzemplarzy metalami szlachetnymi: złotem oraz srebrem. W testamentach nie ujęto natomiast specjalnych cech, które miały wyróżniać broń palną będącą przedmiotem legatów. Możliwymi wytłumaczeniami praktyk legowania towarzyszom drogocennych egzemplarzy broni i uzbrojenia ochronnego mogła być solidarność wewnątrzstanowa, braterstwo broni lub względy osobiste. Żołnierze, którzy przeznaczyli uzbrojenie współtowarzyszom, w większości pozostawali bezżenni i bezpotomni, czterech z nich pozostawało w związku małżeńskim, z czego jeden posiadał również dzieci. Status społeczny oraz materialny czeladników był nieporównywalnie niższy niż towarzyszy. Odzwierciedleniem wspomnianego braku równości były również legaty

⁹⁶ Testament S. Zawiszy Trzebieckiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 69, k. 1286v; Testament W. Chomętowskiego, *ibidem*, sygn. 59, k. 140v; Testament Samuela Dunina Rzechowskiego, Halickie, s. 135.

⁹⁷ W. Kwaśniewicz, *Leksykon broni białej i miotającej*, Warszawa 2003, s. 19.

⁹⁸ Testament P. Osińskiego, APL, ks. gr. lubelskie, ks. rel., sygn. 96, k. 27v.

⁹⁹ Testament J. Chrzonowskiego, Halickie, s. 404.

testamentowe – o wiele uboższe niż w przypadku zapisów kierowanych do członków rodziny, towarzyszy oraz instytucji kultu religijnego. Najczęściej legowanym czeladzi rodzajem broni palnej były pistolety (16 legatów). Broń długa zapisywana była nieco rzadziej (odpowiednio sześć legatów bandoletów, dwa legaty karabinów oraz dwa legaty półhaków). Znamienne, że broń palna często zapisywana była razem z koniem oraz kulbaką lub ładownicą (sześć legatów) lub samą ładownicą (pięć legatów). Jedyne w jednym przypadku testator zdecydował o podarowaniu czeladnikowi ładownicy oprawnej. W przypadku broni białej testatorzy legowali czeladzi mniej kosztowne elementy uzbrojenia, takie jak szable, o wyszczególnionej w tekście źródła budowie głównej: szabla długa lub szabla prosta (dwa legaty). W zaledwie jednym legacie autor testamentu zapisał czeladnikowi zbroję. Należy również dodać, że osoby, które umieściły w swoich aktach ostatniej woli zapisy dla czeladzi oraz służby, w 12 przypadkach były bezżenne i bezpotomne, zaś w przypadku czterech innych ich stan cywilny był niemożliwy do ustalenia.

Nieco mniej, 43 legaty, otrzymali członkowie rodzin testatorów. Najwięcej legatów (19) otrzymali rodzeni bracia testatorów. Rzadziej broń otrzymywali pozostali członkowie rodziny: synowcy (8 zapisów), kuzyni testatorów (5 legatów), dzieci (4 zapisy) oraz żony (3 legaty). Pojedyncze legaty przekazane zostały dla ojca, siostry, wnuka oraz dla rodziców lub brata. Wszystkie legaty broni, które testatorzy przeznaczali małżonkom, miały dużą wartość materialną, stąd można domniemywać, że ich celem było przekazanie żonom rzeczy stanowiących swego rodzaju zabezpieczenie finansowe. Najczęściej przeznaczanym rodzinie rodzajem mobilii wojskowych było uzbrojenie ochronne (36 legaty). Mniejszą popularnością cieszyły się zapisy broni palnej, miotającej oraz akcesoriów do niej (34 zapisy). Broń biała była najrzadziej zapisywanym typem uzbrojenia zaczepnego (20 legatów). Rodzinie przeznaczano najczęściej egzemplarze broni i uzbrojenia ochronnego o dużej wartości materialnej, jak np. broń białą oprawną w metale szlachetne (9 legatów), oprawne sajdaki (5 zapisów), a także elementy uzbrojenia ochronnego. Na uwagę zasługuje również fakt legowania krewnym elementów kosztownego rynsztunku husarskiego (pałasze, koncerze, zbroje husarskie, szyszaki), a także przekazanie członkowi rodziny (bratu) prywatnej artylerii zamkowej, co było jednak wyjątkiem i wiązało się ze śmiercią dzieci testatora, który był bogatym właścicielem zamku.

Kolejną, dużą grupą zapisów były legaty pobożne. W ich skład wchodziły zarówno darowizny na klasztory lub kościoły (23 zapisy), wota (2 przypadki), legaty dla księży (3 zapisy). Testatorzy przekazywali również broń i uzbrojenie ochronne jako zapłatę za koszty pochówku (8 zapisów), na odprawienie mszy zadusznych (2 przypadki) lub daninę celową na ozdobę grobu bądź na zakup wyposażenia kościoła (2 przypadki). W ośmiu przypadkach testatorzy zawarli w testamentach prośbę

o spieniężenie wyznaczonych mobiliów i przeznaczenie uzyskanej kwoty na pokrycie długów (4 zapisy) lub odprawienie mszy (4 przypadki). Instytucjami religijnymi najczęściej obdarowywanymi bronią i uzbrojeniem ochronnym były klasztory (15 zapisów). Czterema zapisami obdarowane były kościoły parne, zaś w czterech przypadkach kościoły nie zostały wyszczególnione lub wyznaczeniem tych, do których trafić miała broń, zająć mieli się egzekutorzy.

Najczęstszym rodzajem broni przeznaczanej świątyniom była broń palna (21 legatów). W skład tego zbioru wchodziły zapisy muszkietów (4), pistoletów (7 legatów pary, 1 egzemplarza pojedynczego), strzelby (1, jako ogół broni palnej), rusznicy (1), karabinu (1), janczarki (1), bandoletów (3). Jako legaty pobożne w dwóch przypadkach przeznaczono również ładownicę. W zapisach pobożnych znajdowała się również broń biała (14 legatów). Testatorzy sporządzili 10 legatów szabli, w tym 2 oprawnych, 1 sadzonej kamieniami i 1 husarskiej oraz 2 ordynek, a także pałasza oprawnego, koncerza, buzdyganu i bałty. Autorzy testamentów zapisali również 13 legatów uzbrojenia ochronnego na cele duchowne. W ich skład wchodziły 4 legaty ryszunków, 5 legatów zbroi, 2 legaty szyszaków, 1 zapis za rękawia czeladnego oraz 1 legat misiurki. Dwudziestu testatorów czyniących takie legaty pozostawało w stanie bezżennym i bezpotomnym, jeden był żonaty, zaś stan cywilny dwóch z nich pozostawał nieznany. Co ciekawe, 6 z 23 testatorów sporządziło swoje akty ostatniej woli w trakcie działań wojennych. Broń legowana była również w innych celach. W dwóch przypadkach posłużyła za zapłatę dla osób określonych jako „gospodarz” oraz „gospodyni”, którzy prawdopodobnie wywodzili się ze stanu mieszczańskiego, a więc mogli zatrzymać legowaną broń. Sześć legatów przeznaczonych zostało na inne, niezwiązane z przytoczonymi wcześniej zagadnieniami cele, w tym jako zapłata osobom pokrzywdzonym przez testatora za życia. Jeden zapis przekazany miał być dla egzekutora pilnującego poprawności wykonania testamentu.

Wydaje się, że praktyka częstego legowania utensyliów wojennych towarzyszom, braciom i kościołom związana jest ze stanem cywilnym testatorów, którzy najczęściej pozostawali bezżenni oraz bezpotomni. Warto również dodać, że najczęstszymi odbiorcami broni i uzbrojenia ochronnego byli mężczyźni, co wydaje się dosyć oczywiste, z uwagi na maskulinizację zawodu wojskowego. W analizowanej bazie źródłowej odbiorczyniami zaledwie pięciu legatów były kobiety. Z drugiej jednak strony, jak zaprezentowano wcześniej, większość testatorów pozostających w stanie małżeńskim lub wdowim nie poczyniło żadnych zapisów broni i uzbrojenia ochronnego. Warto jednak dodać, że często w związki małżeńskie żołnierze wstępowali po zakończeniu służby wojskowej bądź w końcowym jej okresie¹⁰⁰,

¹⁰⁰ T. Strogosz, *Życie codzienne żołnierzy armii koronnej i litewskiej w XVII wieku*, Oświęcim 2018, s. 169.

co mogło wiązać się z wcześniejszym zbyciem bądź utratą mobiliów związanych z wykonywaniem zawodu żołnierza.

Wgląd w przestawioną wyżej bazę źródłową daje możliwość prześledzenia zarówno popularności zapisywanych rodzajów uzbrojenia ochronnego i zaczepnego, jak i przybliżenia praktyk legowania określonych rodzajów broni konkretnym spadkobiercom. Z uwagi na dominację wśród testatorów osób bezzennych oraz bezdzietnych, odbiorcami przeznaczonej przez nich broni były najczęściej osoby związane z autorami testamentu na płaszczyźnie zawodowej, ich czeladź i służba, członkowie rodziny oraz instytucje kultu religijnego. Daje się zauważyć dużą rozbieżność pomiędzy rodzajami legowanej broni a jej dedykowanymi odbiorcami: im znaczniejszy był odbiorca, tym większą wartość miał dany legat. Zapisy testamentowe ilustrują również popularność konkretnych rodzajów uzbrojenia ochronnego i zaczepnego w armii koronnej w XVII w. Przewaga zapisów broni palnej i miotającej dowodzi jej powszechnego wykorzystania, zwłaszcza w formacjach jazdy zaciągu narodowego.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie [ANK]

Księgi grodzkie krakowskie, księgi relacji, sygn. 664, 711, 718, 734, 736, 738, 749, 752, 755, 766–767, 776, 967

Księgi grodzkie sądeckie, księgi relacji, sygn. 124, 127, 138

Archiwum Państwowe w Lublinie [APL]

Księgi grodzkie chełmskie, księgi inskrypcji, sygn. 20

Księgi grodzkie chełmskie, księgi relacji, sygn. 78, 104–106

Księgi grodzkie lubelskie, księgi relacji, sygn. 52, 59, 69, 91, 96, 99

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie (Central'nij Deržavnij İstoričnij Arhiv Ukraïni m. Kiïv) [CDIAUK]

fond 25, opis 1, sprawy 60, 139, 247, 280

fond 28, opis 1, sprawy 75, 123

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (Central'nij deržavnij istoričnij arhiv Ukraïni, L'viv) [CDIAUL]

fond 9, opis 1, sprawy 365, 368–369, 372, 377–378, 381–383, 385–386, 388–389, 394, 396

Wydawnictwa źródłowe

- Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich i ziemskich ziemi halickiej z XVII wieku*, wyd. P. Klint, K. Rzemieniecki, J. Węglorz, Wrocław 2018.
- Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1631–1655*, wyd. P. Klint, Poznań–Wrocław 2008.
- Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657–1680*, wyd. P. Klint, Wrocław 2011.
- Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1681–1700*, wyd. P. Klint, Wrocław 2015.
- Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich ziemi sanockiej z XVII wieku*, wyd. P. Klint, K. Rzemieniecki, Wrocław 2020.

Opracowania

- Dumanowski J., „*Pompa funebris*”? Z testamentów szlachty wielkopolskiej z XVIII w., [w:] *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 315–322.
- Gradowski M., Żygulski Z. jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa 2000.
- Karpiński A., *Zapisy „pobożne” i postawy religijne mieszczek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI i XVII w.*, [w:] *Triumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII w.*, red. M. Bogucka, Warszawa 1989, s. 203–234.
- Kobielski S., *Polska broń. Broń palna*, Wrocław 1975.
- Kwaśniewicz W., *1000 słów o dawnej broni palnej*, Warszawa 1987.
- Kwaśniewicz W., *Leksykon broni białej i miotającej*, Warszawa 2003.
- Kwaśniewicz W., *Leksykon dawnej broni palnej*, Warszawa 2004.
- Kwaśniewicz W., *Leksykon uzbrojenia ochronnego*, Warszawa 2005.
- Nagielski M., *Testament oboźnego koronnego i starosty chmielnickiego Mikołaja Stogniewa, porucznika chorągwi husarskiej JKMci Władysława IV*, „*Studia Historyczno-Wojskowe*” [Zabrze] 2008, t. II (za rok 2007), s. 263–275.
- Podhorodecki L., *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1988.
- Popiołek B., *Woli mojej ostatniej testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009.
- Pośpiech A., *Pałapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII wieku*, Warszawa 1992.
- Srogosz T., *Życie codzienne żołnierzy armii koronnej i litewskiej w XVII wieku*, Oświęcim 2018.

Suchojad H., *Metodologiczne i praktyczne uwarunkowania edycji testamentów – kilka uwag na kanwie publikacji „Cui contingit nasci...”*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, t. LXIII, nr 4, s. 603–609.

Zielińska K., *Więzi społeczne na Mazowszu w połowie XVII w. w świetle konsytorza pułtuskiego*, „Przegląd Historyczny” 1986, t. LXXVII, z. 1, s. 46–58.

Żygulski Z. jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa 1982.

Notka o autorce

Mgr Izabela Śliwińska-Słomska – doktorantka w Zakładzie Historii Nowożytnej na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego.

Zainteresowania naukowe: historia społeczna, historia wojen i wojskowości.

im.sliwinska@uw.edu.pl